

Mano senelių ir prosenelių

kaimynai

žydai

Antrasis moksleivių darbų konkursas

Mano senelių ir prosenelių kaimynai žydai

Antrasis moksleivių darbų konkursas

Sudarė Linas Vildžiūnas

*Mano kaimo krašto
musiejus –*

*„Atminties namai“
Linas Vildžiūnas*

2005 05 27

Holokausto ir žydų kultūros
Lietuvoje studijų centras „Atminties namai“

garnelis Vilnius 2003

Merkinės žydai

Varėnos rajono Merkinės internatinės mokyklos 6 klasės moksleivių kolektyvinis darbas
Medžiagą rinko AURIMAS BAČINSKAS, PRANAS BALTUŠKONIS, JUSTINA
DILJONAITĖ, DEIVIDAS DILJONAS, MINDAUGAS ESTERIS, TOMAS GABALIS,
MODESTAS LAIPIENIS, GEDIMINAS LUKAUSKAS, EDITA RAMANOVSKYTĖ,
ILONA SIROMOLOTAITĖ, RŪTA ŠATAITĖ ir ARTŪRAS UŽDAVINYS
Vadovė – mokytoja STASĖ AVIŽINIENĖ

PIRMOJI VIETA

1930–1940 m. Merkinėje gyveno apie 1700 žydų. Jie sudarė 70 proc. visų miestelio gyventojų. Tačiau, Marijos Kašėtienės (g. 1925 m.) nuomone, žydų buvo gal net daugiau. Miestelio aikštėje, kurios viduryje stovi cerkvė, gyveno vien tik žydai, Vilniaus ir Nemunaičio gatvėse, išskyrus kelis lietuvių namus, – taip pat. Tarp Vilniaus ir Bingelių gatvių ėjo Trumpoji, lygiagrečiai – Ankštoji gatvės, apgyvendintos žydų. Kauno gatvėje žydų namai baigėsi Pintelio sodyba (dabar ten gyvena J. Kaupinis). Lietuviai gyveno Bakšio ir Maksimonių gatvėse. Toliau prie Nemuno buvo totorių kvartalas.

Merkinėje buvo 312 namų: 288 mediniai, 24 mūriniai, iš jų 12 – dviaukščiai. Miestelyje veikė net 145 įvairių prekių parduotuvės ir parduotuvėlės, buvo 5 aludės, 3 restoranai, traktierius, 2 viešbučiai, 4 kojinių mezgyklos, 3 šaltkalvių dirbtuvės, 2 vilnakaršės, 2 lentpjūvės, plytinė. Dar turėta 4 autobusai, 4 krovininės mašinos, 1 traktorius, 1 motociklas. Beveik visas šis turtas priklausė žydams.

Štai kaip tuometinį miestelį atsimena Vlada Ališauskienė (g. 1929 m.):

„Mes gyvenome Rudnios kaime, 6 km nuo Merkinės. Atvažiuodavom miestelin Nemunaičio gatve, tai daugiausia ir žinau apie ten gyvenusius. Mes su tėveliu ir mama dažniausiai užeidavom pas tuos pačius žydus. Mat kiekviena šeima turėjo savo pažįstamus, pas kuriuos pirkdavo, užsukdavo kokios nors bandelės ar citro atsigerti.

Nemunaičio gatvėje buvo Joškės kalvė, kurion tėvelis atvažiuodavo taisyti noragų. Netoli kalvės buvo saldinių fabrikas „Dzūkija“. Tokie skanūs buvo tie saldainiai ir tokie gražūs popierėliai. Prie fabriko gyveno Šaltuškis su žmona. Jie vertėsi smulkiaja prekyba. Namai buvo labai gražiai sutvarkyti. Jų vaikai gyveno Australijoje ir, matyt, siųsdavo siuntinius, nes užuolaidos ant langų buvo

tokios, kokių Merkinėje niekas neturėjo. Aukščiau ant kalniuko stovėjo ilgą trijų durų namas. Ten gyveno siuvėjos ir mezgėjos. Jau kokias gražias karūnes mezgė... O kepurininkas kepures ne tik savo krautuvėje pardavinėjo, – dar ir po kaimus vežiojo. Tinkuotame Nemunaičio gatvės name gyveno ir Rakminkė. Supirkdavo teliukus, pardavinėjo mėsą, žuvį. Čia gyveno ir mūrininkai, daugiausia statantys krosnis. Arčiau centro gyveno Ševelis. Jis turėjo savo lauką laikę keturias karves. Turėjo ir maisto parduotuvėlę. Pardavinėjo bandeles, saldainius, kvasą. Ten buvo ir mažas kambariukas, kur žmonės galėdavo užsitęsėti, suvalgyti tas bandeles ar išgerti kvaso. O jau tas kvasas tai ašara išspausdavo. Šavelio bandelės kvepėjo net gatvėje. Kartą tėvulis ir sako: „Pasėdėk, Vladzele, atnešiu tau porą bandelių.“ Kai atidarė virtuvės duris, kad pakviptų po... O bandelės tokios nedidukės, aukštos, cukrumi pabarstytos, sviestas an viršaus putoja... Ne, dabar tokių bandelių niekas neiškepa... Abramkė savo name turėjo dvi krautuves: vienam gale silkių, kitam batų. O aikštėje aplink cerkvę tai buvo vien žydų krautuvės, dirbtuvės. Namas prie namo stovėjo. Lietuviai gyveno daugiau pakraščiuose arba už žydų namų, toliau nuo gatvės.“

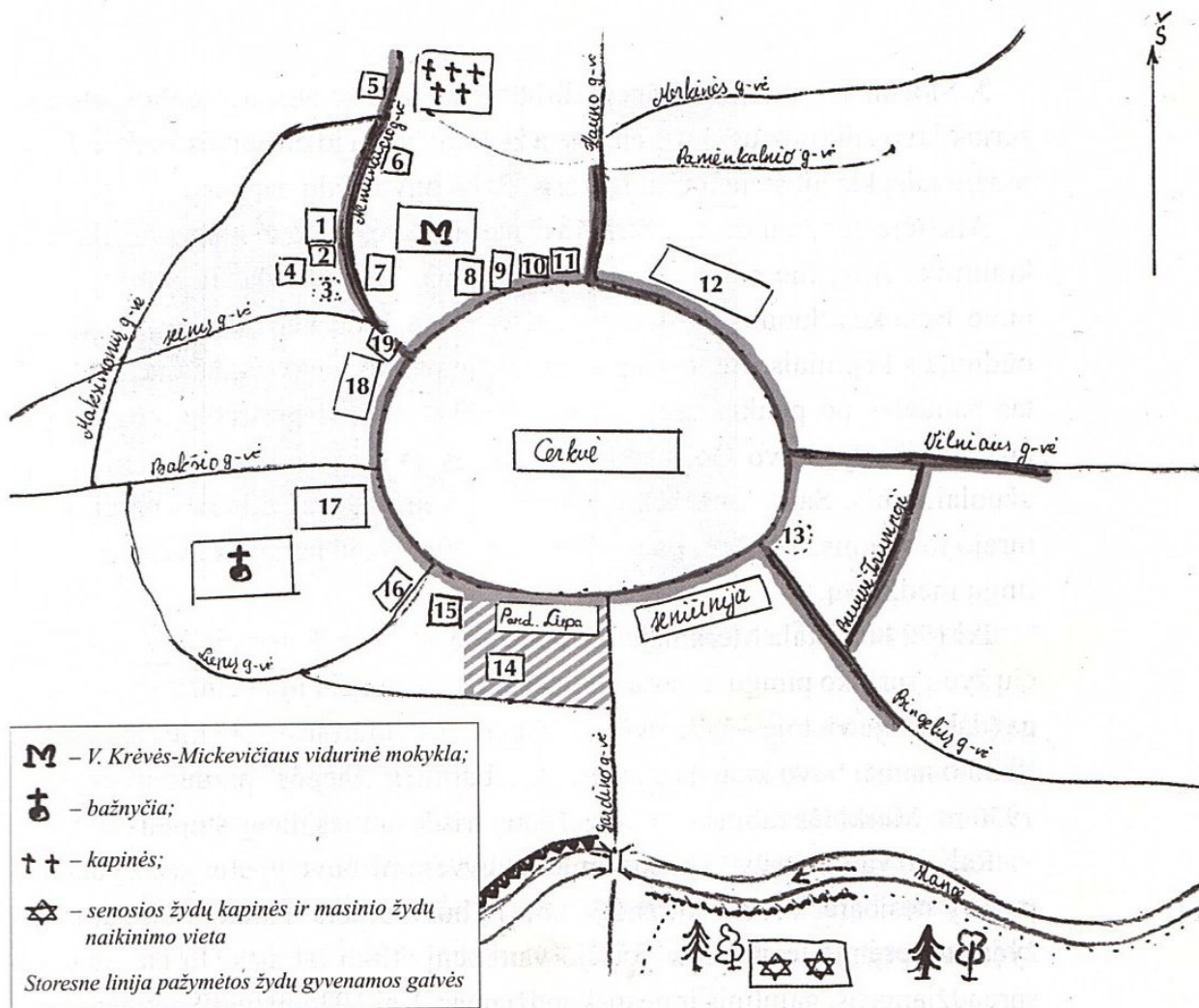
Dažniausias žydų verslas – prekyba. Kai kurie perpardavinėdavo prekes. Pasitikdavo kaimiečius dar prieš miestelį, nupirkdavo jų prekes, veždavo jas net į Alytų, Kauną.

Iki karo Merkinėje buvo trys gyvulių turgūs: Kauno gatvėje – karvių, Seinų gatvėje – arklių, o Bingelių gatvėje buvusį turgų vadino katalikų turgumi, nes ten pardavinėjo kiaules. Į šį turgų žydai neidavo.

Prekiautojai mėsa turėjo įsirengę ledaines. Tai gilūs rūšiai su ledais, susluoksniuotais su pjuvenomis. Ledainės – tai kaip dabartiniai šaldytuvai. M. Kašėtienė atsimena Kadyšiaus ledainę Bingelių gatvėje. Kadyšius supirko arklius mėsai, kurią tikriausiai parduodavo totoriams.

Saldainių fabrikas „Dzūkija“ priklausė Chobackui. Fabrike dirbo lietuvių moterys. Muziejuje saugomi keli „Dzūkijos“ saldainių popierėliai. Žmonėms įsiminė ypač skanūs saldainiai „Vėželiai“, „Paduškėlės“, „Dul-dul dūdelė“. M. Kašėtienė pasakoja, kaip tie saldainiai buvo gaminami: „Tai buvo rankinis darbas. Suko tokią gal 70 cm ilgio ir 50 cm aukščio mašinėlę, iš josėjo ilga saldainių masė. „Paduškėlės“ iš jos byrėjo, o „Dūdelės“ buvo nukertamos reikiamo ilgio. „Paduškėlių“ vidus buvo marmeladinis, o „Dūdelių“ – kietas, susicukravęs, lyg stiklinis. Nučiulpi, būdavo, tą viršų ir tada kriauški kietą viduriuką.“

NĖS ŽYDAI

Merkinės miestelio planas (1930–1940 m.):

1. Joškės kalvė; saldinių fabrikas „Dzūkija“ (dabar toje vietoje paštas) 2. Šaltušio (dabar Savickų) gyvenamasis namas Nemunaičio gatvėje (prie pašto), smulkioji prekyba 3. Namai, kur gyveno siuvėjos ir mezgėjos (dabar tuščia vieta ant kalniuko link sankryžos į paštą) 4. Batsiuvio Pinkelšteino namas Seinų gatvėje 5. Namai Nemunaičio gatvėje, kuriame du kambarėlius nuomojosi siuvėjas Špižorskas (dabar gyvena Dancevičiai) 6. Rakmilės (dabar Kauzonų) gyvenamasis namas Nemunaičio gatvėje, mėsos ir žuvies parduotuvė 7. Ševelio ir Abramkės gyvenamieji namai, kepykla, limonado gamykla, batų krautuvė 8. Sinagoga (dabar toje vietoje V. Krėvės-Mickevičiaus vidurinės mokyklos aktų salė) 9. Merkinės žydų pradžios mokykla – šulė (dabar pastatas priklauso V. Krėvės-Mickevičiaus vidurinei mokyklai) 10. Žydų bankas miestelio aikštėje (dabar Vasiliauskienės gyvenamasis namas) 11. Bekerio gyvenamasis namas, jo laikrodžių taisykla (dabar toje vietoje stovi buvęs buitinių gyventojų aptarnavimo pastatas) 12. Gožanskio restoranai, jo svainio kepurinių siuvykla ir parduotuvė (dabar toje vietoje kultūros namai) 13. Krautuvė „Viskas moterims“ (dabar ten gėlynas) 14. Rabino gyvenamasis namas (dabar tuščia vieta už „Liepos“ parduotuvės) 15. Milerio fotografija (dabar Turausko kioskas) 16. Benckės kepykla (dabar vaistinė) 17. Medžiagų ir skarelinių krautuvė; antrame aukšte gyveno gydytojas (dabar toje vietoje parduotuvė „Strauja“) 18. Benckės duonos parduotuvė (dabar ambulatorija) 19. Ūkinių prekių krautuvė Seinų gatvėje

J. Slocnikas savo juvelyrinėje dirbtuvėje dirbo su auksu, sidabru, gintaru surinkdavo laikrodžius. Muziejuje yra žadintuvas su jo dirbtuvės ženklų. Laikrodžių taisyklą aikštėje turėjo Bekeris. Šalia buvo žydų bankas.

Aikštėje, ten, kur dabar „Straujos“ parduotuvė, buvo medžiagų ir skarelių krautuvė. Antrame aukšte gyveno gydytojas. Ten, kur dabar ambulatorija buvo Benckės duonos parduotuvė. Kiekviena žydų kepykla garsėjo tik ja būdingais kepiniais. Benckės parduotuvėje pardavinėjo tokias mažas, aukštas bandeles po penkis centus. Mokiniai kartais per pertrauką bėgdavo jų pirkti. Aikštėje buvo Gožanskio restoranas su gražiomis amerikietiškomis užuolaidomis. Šalia Gožanskio gyveno ir kepurų siuvyklą bei parduotuvę turėjo jo svainis. 1912 m. jis nuvyko į Angliją, iš ten parsivežė verslui reikalingų medžiagų.

Iki 1924 m. škala Merkinėje buvo medinė. 1924 m. Fišeris iš JAV gyvenančių žydų surinko pinigų ir pastatė aikštėje 10 tūkstančių litų kainavusią sinagogą (dabar toje vietoje – V. Krėvės-Mickevičiaus vidurinės mokyklos aktų salė). Rabino namai buvo kitapus aikštės, už dabartinės „Liepos“ parduotuvės. Apie 1930 m. Merkinės rabinas buvo maždaug trisdešimties metų Stupelis.

Rabino vaidmuo žydų bendruomenės gyvenime buvo ypatingas. Žydai tarpusavy nesibarė, bet konkurencija tarp jų buvo didelė. Kildavo ginčų, kurių žydai nespėdė teismuose. Teisėjo vaidmenį atliko rabinas. Jo balsas buvo sprendžiamasis, galutinis ir neapskundžiamas. Kai 1935 m. per Senovės dieną į Merkinę atvyko Lietuvos Prezidentas A. Smetona, pirmasis jam duonos ir druskos įteikė miestelio rabinas. Tik tada svečių sveikino lietuviai.

M. Kašėtienė pasakojo, kad būdama dvylikos metų vasarą tarnavo pas ūkininką Miliauską Zakavolių kaime. Pas jį „ant dačių“ apsigyveno rabino dukterė su šeima – jaunu rabinu ir labai gražia dukrele Golda. Mergaitė buvo paralyžuota. „Miliauskas buvo sutaręs, kad aš kasdien iš senojo rabino namų Merkinėje nešiosiu į Zakavolius vasarotojams pietus. Šeimininkas mane maitino blogai. Bet, kai ateidavau Merkinen pas rabiną, kaskart gaudavau pavalgyti. Man sudėdavo dvi dideles pintines maisto, ir aš jas nešdavau. Labai sunku buvo. Ne kartą mačiau senąjį rabiną meldžiantis namuose. Jis apsigobdavo galvą baltu su tamsiomis juostomis apsiaustu, lenkdavosi ir kažką kalbėdavo.“

Žydai ypatingu dėmesiu apgaubdavo vaikus, rūpinosi jų išsimokslinimu, mityba ir sveikata. Merkinės bendruomenė numojosi sklypą pušyne už Nemu-

*Merkinės aikštė
apie 1910 m.*

no, kur vaikai leisdavo vasaras žaisdami ir sportuodami. Ten buvo įrengtos sporto aikštelės, suoleliai, pakabinti hamakai.

Miestelyje buvo žydų vaikų darželis ir 4 skyrių pradžios mokykla. Paskui vaikus leisdavo mokytis į lietuvišką mokyklą. M. Kašėtienė atsimena, kad penktoje klasėje su ja mokėsi Bekerytė, Blochas, Pinkerytė. Matematikos mokė vėliau sovietų ištremtas žydas mokytojas Kabačnikovas. Istoriją dėstė Kalmanovičius. Kadangi šeštadienį žydams negalima nieko daryti, tai pamokos mokykloje vykdavo tokios, kad nereikėtų rašyti. Tądien žydukų knygas į mokyklą nešdavo lietuviukai.

Žydai miestelyje turėjo savo gaisrininkų komandą, „Makabi“ sporto organizaciją, kurios būstinė buvo Vilniaus gatvėje. Veikė Monte Miklušanskio žydų knygynas, kuriame buvo 1000 knygų jidiš ir hebrajų kalbomis. Buvo žydų orkestras ir šokių kolektyvas. Vietoje, vadinamoje Jasnogurka, ir lietuviai, ir žydai rengdavo pasirodymus. Jie vykdavo atskirai. Nors, pavyzdžiui, žydas Geleris grojo lietuvių orkestre. Tas orkestras per atlaidus grodavo bažnyčioje, bet Geleris nesižegnojo ir nesiklaupė.

Žydės moterys buvo labai gražios. Ypač gražiai atrodydavo, kai pasipuošusios eidavo per šabą pasivaikščioti. Tądien žydai daug vaikščiodavo po gatves. Net pereiti per miestelį būdavo sunku. Šeštadienį buvo galima užsidirbti litą kūrenant žydų namuose krosnis.

Mėgstamas žydų patiekalas buvo pupelių, morkų ir vištienos troškinys. Valgė silkes, kitas žuvis, jautieną, veršieną. Per Velykas valgydavo macus. Eidami

pas katalikus, pasiimdavo savo indus, nes juose niekada nebuvo patiekta kiaušienos, kurios žydai nevalgo. Bet jaunimas bendramė su lietuviais vakarėlyje ne tik lašinių, bet ir degtinės paragaudavo. Svarbu, kad niekas iš bendruomenės nesužinotų.

Žydų kapinės buvo už Stangės upelio. Mirusį šarvodavo ant lentų, beveik ant žemės. Užklodavo juodai baltu dryžuotu audiniu ir apstatydavo žvakėmis. Apraudodavo. Į kapines veždavo vežime su skrynja. Lydėdavo iki kapinių vartų. Laidodavo tam skirti žmonės. Kapo duobė sutvirtinama lentomis, į ją guldomas į drobulę įsuptas lavonas. Eidami nuo kapinių, laidotuvininkai neatsigręžia. Pasemia nuo kelio žemių ir triskart meta per petį. Grįžę namo, stovi ir laukia, kol atidarys duris ir išneš vandens. Tik nusiprausę ir nusišluostę sueina į vidų.

Vestuvės būtinai vykdavo prie upės (Straujos ar Nemuno). Rudeniop visi žydai būriais eidavo prie Nemuno apsiplovimui.

Tarpusavy žydai kalbėdavo žydiškai, bet su kitais – tų žmonių kalba. Merkinėje ir aplinkiniuose kaimuose buvo ir rusų, ir lenkų, ir totorių. Tai žydai stengdavosi su kiekvienu kalbėti jo kalba.

Kai atėjo bolševikų valdžia, kai kurie žydai iš pradžių žiūrėjo į ją palankiai. Bet kai kiekvienoje parduotuvėje pastatė po kontrolierių, žmonės pakeitė savo nuomonę. Ištrėmė turtinguosius: Klebanskį, Kubicką, Slocniką, Gelerį...

Užėję vokiečiai liepė žydams ant nugaros ir krūtinės prisisiūti geltonas žvaigždes su raide „J“. Iš žydų ėmė tyčiotis šauliai, liepė jiems vaikščioti ne šaligatviu, o viduriu gatvės. Varė juos į viešuosius darbus: taisyti ir tiesti kelių, kasti griovių. Užgriuvus bėdoms, rabinas tautiečiams pasakė pamokslą, kuriame ragino iškęsti visa, kas skirta. Tada palaimino.

Juozas Plutulevičius (g. 1922 m.) siuvėjo amato mokėsi pas Merkinės žydą Jankelį. Jankelis turėjo 4 siuvamąsias mašinas, pas jį dirbo 6 samdyti darbininkai, mokėsi keli mokiniai. Siuvo drabužius civiliams ir kariškiams. Užėjus vokiečiams, Jankelis dažnai kartodavo: „Stalinas dusina, Hitleris nušauna.“

„Kartą susitikau klasės draugę Lėją Pinkerytę, – pasakoja M. Kašėtienė. – Ji mane palydėjo link namų Zakavoliuose. Lėja buvo užsisiviusi ženklą tik ant krūtinės. Eidamos susitikom jauną vokiečių kareivį. Jis ėmė mus kalbinti. Aš drebėjau. O Lėja vis traukė skarelės kampą, kad uždengtų savo ženklą.“ (Ponia Marija pasakodama šluostosi ašaras.)

Paskui visus žydus suvarė į sinagogą. (Po kelerių metų, kai traukėsi frontas, i buvo subombarduota.) Sugrūdo ten žmones kaip raugintus kopūstus. Aptva- to apie sinagogą nebuvo, bet visur stovėjo apsauga. Jaunesnius vyrus atrinko ir švarė į Alytų, sakė, kad veš Lenkijon į darbus. Kitus sušaudė čia pat, žydų capinėse.

Neteko girdėti, kad Merkinėje kas nors būtų slėpęs ar kitaip gelbėjęs žydus. Lietuviai nešė sinagogoje uždarytiems žydams valgyti. Kai kurie prižiūrėtojai to „nematydavo“.

Panaros kaimo gyventojui Staučiai žydas Mileris buvo davęs pinigų sūnaus operacijai. Sužinojęs, kad žydai suvaryti į škalą, Staučė, važiuodamas į Merkinę, paėmė maisto. Atėjo prie sinagogos. Jį pamatęs, Mileris prašė: „Gelbėk mano anūką.“ Staučė tiesė duonos, bet vienas merkiniškis prižiūrėtojas metė ją ant žemės ir sutrypė kojomis.

V. Ališauskienė pasakoja, kad Merkinėje, Nemunaičio gatvėje, labai vargingai gyveno toks siuvėjas Špižorskas. Mažai žydų neturėjo savo namų, o Špižorskas nuomojosi du kambariukus iš kito žydo. Turėjo daug vaikų. Vienas jų buvo nesveiko proto, užtat tėvo mylimiausias. Špižorskas vis ateidavo siūti į Rudnios kaimą. Kai žydus uždarė į sinagogą, Špižorskas kaip tik siuvo Rudnioje, pas V. Ališauskienės krikšto mamą. Sužinojęs, kad jo šeima ir kiti suvaryti į škalą, jis susiruošė eiti namo. Labiausiai gailėjosi savo nesveikojo bernaičio. Ir žmonos. Užėjus rusams, ji dirbo kooperatyve, gal valytoja. Vis stovėdavo prie kooperatyvo durų žiūrėdama tvarkos. „Sakiau gi jai, – kartojo Špižorskas, – kad nestovėtų prie tų durų.“ Žmonės kelias dienas neleido jo eiti į Merkinę, bet neperkalbėjo. Išėjo. Sušaudė ir jį... Paliko Rudnioje siuvamąją mašiną, tai policininkas Pinkevičius atvažiavo jos išsivežti. Žirklys ir anglinis lygintuvas liko pas krikšto mamą. Policininkai, varydami žydus į škalą, liepė kuo daugiau visko pasiimti. O kai žydus sušaudė, tie patys policininkai už degtinę pardavinėdavo žydų drabužius. Žmonės gyveno varganai, karas, tai ir pirkto.

Vilkiautinio kaimo žmonės pasakojo, kad kelios dienos prieš masines žydų žudynes vokiečiai apsupo jų kaime vykusią jaunimo gegužinę, merginas išvaikė, o vaikus susodino į sunkvežimį ir atvežė į Merkinę. Liepė iš kito sunkvežimio pasiimti kastuvus ir, atmatavę kiekvienam po kelis žingsnius, įsakė kasti. Bernai manė, kad duobę kasa sau, bet bėgti nebandė. Nebuvo kur – laukas atviras, nušaus. Paryčiui, kai darbas buvo baigtas, karininkas jiems pasiūlė rū-

kyti. Tačiau nė vienas neišdrįso paimti cigaretės. Tada tas suriko: „Raus!“ Bet bėgti niekas nedrįso. Kai dar kartą tai pakartojo, visi ėmė trauktis ataturpti. Taip ėjo mažne iki Nemuno tilto ir tik tenai apsisuko ir pasileido bėgti. Bėgo be perstojo iki Liškiavos kryžkelės. Įsitikinę, kad jų nesiveja, sustojo, užsirūkė ir išsiskirstė.

Sušaudyti pirmiausia varė žydus vyrus. Surištus po keturis, tik apatiniais drabužiais... Paskui – moteris ir vaikus. Viena moteris tik iš vakaro buvo pagimdžiusi. Prašė ją su kūdikiu palikti. Nepadėjo, sušaudė. Kita bandė bėgti nuo duobės ir slėptis krūmuose. Paleido į krūmus automato seriją. Tada jau negyvą už kojų atvilko į duobę. Tie, kurie buvo tik sužeisti, kėlė iš duobės galvas ir sakė: „Aš dar gyvas...“ Bijoję, kad neužkastų gyvų. Bet, matyt, liko ir gyvų, nes užkasus žemė dar ilgai kilojosi.

„Šaudymo diena buvo ūkanota, saulė – dumblota, – prisimena V. Ališauskienė. – Ir tas šautuvų tratėjimas... Gūdi diena buvo. Mes tą dieną Rudnioj bulves kasėm. Parvažiavę iš Merkinės kaimynai papasakojo, kas ten dėjosi...“

Kulkosvaidžių tratėjimą Zakavoliuose girdėjo ir M. Kašėtienė: „Stovėjom paširpę... Ne girtuokliai šaudė, kaip norėjo kai kas sakyti, o išgamos, tikri išgamos.“ (Ponia Marija ilgai verkia.)

Masinės žudynės Merkinėje vyko 1941 m. rugsėjo 10 dieną. Sušaudyti 223 vyrai, 355 moterys, 276 vaikai. Iš viso – 854 žmonės. Toks skaičius nurodytas saugumo policijos ir SD vado SS štandartenfiurerio Karlo Jegerio 1941 m. gruodžio 1 d. slaptame raporte. (Jis neatitinka ant paminklinės lentos žudynių vietoje nurodyto aukų skaičiaus.)

Kai kurie žydai, nujausdami pavojų, iš anksto pabėgo. Liko gyvas Slavenskas. Liko Pinkeris, kuris gydėsi sanatorijoje. Laikrodininkas Bekeris ligotą dukterį buvo išvežęs į Odesą. 1944 m. jis buvo grįžęs į Merkinę sužinoti, kaip šaudė...

„Neapsišvietę lietuviai žydus laikė lyg ir menkesniais, žemesniais už save. Jie nesuprato žydų kultūros, papročių, tai todėl...“ – baigdama savo pasakojimą atsidūsta Marija Kašėtienė.

Apie Merkinės žydus mums pasakojo Merkinės kraštotyros muziejaus darbuotojas Juozas Kaupinis ir merkiniškiai Vlada Ališauskienė (g. 1929 m.), Marija Kašėtienė (g. 1925 m.), Juozas Plutulevičius (g. 1922 m.), Ona Sasnauskienė (g. 1924 m.)

ŽYDAI

Šaudomi žydai.
Rūtos Šataitės piešinys